

МІНЕРАЛОГІЧНІ МУЗЕЇ УКРАЇНИ

Музейні зібрання мінералів у загальному музейному потенціалі будь-якої країни займають особливе положення. Відвідувач крім естетичної насолоди неперевершеними природними формами і кольорами отримає дуже важливу науково-пізнавальну інформацію про будову та історію розвитку Землі, хімічний склад, фізичні властивості, поширеність і практичну значущість мінералів. Мінералогічні музеї наочно розкривають ресурсний потенціал надр окремих регіонів, країни або навіть світу. Відвідування таких музеїв викликає інтерес, розвиває наукове мислення, дає поштовх до пошуку нових ідей.

Початок музейної справи у галузі природознавства на території Російської імперії покладено Петром I, який у 1714 р. заснував у Санкт-Петербурзі Кунсткамеру. В ній у 1716 р. було відкрито Мінеральний кабінет, в якому демонстрували мінерали, камені й викопні тіла.

Колекції Мінерального кабінету Кунсткамери згодом дали життя декільком самостійним музеям Росії, зокрема Мінералогічному музею РАН ім. О.Є. Ферсмана (1725), Гірничому музею Санкт-Петербурзького гірничого інституту імені Г.В. Плеханова (1773).

Перші мінералогічні музеї в Україні з'являються на початку XIX ст. Вони тісно пов'язані з відкриттям вищих навчальних закладів і мають статус мінералогічних кабінетів.

Найстарішим є Мінералогічний музей Харківського Імператорського університету, відкриття якого відбулося у 1807 р. З 1964 р. музей, як мінералогічний відділ, входить до Геологічного сектору Музею природи Харківського національного університету імені Василя Каразіна. Нині експозиції і фонди Геологічного сектору налічують понад 22 600 зразків. Добре представлені колекції самородного золота та срібла, платини, мінералів групи кварцу, метеоритів (39 найменувань) та ін. [2].

У 1834 р. одночасно з відкриттям Університету Святого Володимира у Києві на одній з перших кафедр цього закладу — мінералогії та геогнозії, було створено Мінералогічний кабінет, який виконував одночасно навчальну і наукову функції. У 1948 р. Мінералогічний кабінет реорганізовано у Мінералогічний музей [5]. З 1997 р. останній входить до структури Геологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Фонди та експозиції мінералогічного відділу містять

близько 15 тис. мінералів. Вони розташовані у розділах: загальна мінералогія; систематична мінералогія; коштовне каміння. Яскраво представлені експозиції кристалів водорозчинних солей, морфології індивідів та агрегатів, фізичні властивості мінералів, кристали-велетні, ювелірно-виробне каміння України, мінерали Суццано-Пержанської зони.

У 1852 р. засновано Мінералогічний музей Львівського університету. До середини ХХ ст. музей був підпорядкований кафедрі мінералогії, його очолювали завідувачі кафедри. У 1953 р. музей було виділено у самостійний підрозділ факультету, кафедра мінералогії здійснює науково-педагогічне кураторство. У 1992 р. Мінералогічному музею присвоєно ім'я академіка Є.К. Лазаренка. Нині Мінералогічний музей Львівського національного університету імені Івана Франка налічує понад 14 тис. зразків мінералів з України, країн СНД, Західної Європи, Америки, Африки та ін. Зразки розміщені у 83 вітринах на площі 330 м². Експозиційний фонд розділено на стаціонарний і тимчасовий. Головною є стаціонарна експозиція з чотирьох відділів: загальна мінералогія; генетична мінералогія; систематична мінералогія; регіональна мінералогія. Вражають розмаїттям колекції псевдоморфоз, особливо скам'янілого дерева, мінерали групи кварцу, польових шпатів, гіпсу. В музеї експонуються деякі нові мінерали, відкриті наприкінці ХХ ст.: ферсманіт, гагариніт, лазаренкоїт, сребродольскіт та ін. Серед унікальних експонуються такі як кристал-велетень апатиту (маса понад 160 кг) зі скарбів Забайкалля, великі кристали моріону (понад 50 кг) та польового шпату з камерних пегматитів Волині, уральського піриту (7 кг), самородної сірки із Середньої Азії тощо.

У 1865 р. в Одесі на базі Рішельєвського ліцею створено Мінералогічний кабінет Імператорського Новоросійського університету. У 1933 р. його реорганізовано у музей. Нині це геолого-мінералогічний музей Одеського національного університету імені Іллі Мечнікова, який підпорядкований кафедрі загальної та морської геології геолого-географічного факультету. Займає площу 125 м². У фондах музею понад 12 тис. зразків мінералів і гірських порід. Основу експозиції складають систематичні колекції [7]. Окремо представлені тематичні експозиції, що висвітлюють особливості кристалів, генезис мінералів та їхній склад. Значною колекцією представлена експозиція синтетичних аналогів мінералів. Окрасою музею є колекція метеоритів Р.О. Пренделя (45 зразків). Найбільший з них — “Аероліт” (упав 09.06.1866 р. в Угорщині), важить 294 кг. Вся колекція налічує 63 зразки.

Із наукових особливо цінні колекції залізо-манганових конкрецій Тихого й Індійського океанів, мінеральні утворення одеських катакомб і карстових печер. Особливе місце в музеї займають стародавні книги і прилади для дослідження мінералів.

У 1901 р. був створений геолого-мінералогічний музей Дніпропетровського національного гірничого університету. Перші колекції Мінералогічного кабінету кафедри мінералогії, кристалографії та петрографії сформувались на базі фондів Катеринославського вищого гірничого училища. У 1935 р. кабінет отримав статус геологічного музею, а у післявоєнні роки його перейменували у геолого-мінералогічний [1].

Експозиції сучасного музею займають зал площею 350 м², в якому мінералогічна частина представлена у відділі мінералогії, кристалографії та петрографії. Класифікація мінералів подана за схемою академіка О.Г. Бетехтіна. Найцікавіші колекції музею: “Вироби з коштовного та напівкоштовного каменю”, “Кімберліти з алмазонасних трубок Якутії”, “Метеорити”. Окрасою музею є брила малахіту з Уралу масою приблизно 130 кг, колекція давніх приладів для дослідження мінералів і гірських порід тощо.

В 1924 р. при Гірничому технікумі м. Сталіне почали створювати геолого-мінералогічний музей. На сьогодні фонди музею Донецького національного технічного університету налічують понад 10 тис. зразків мінералів, гірських порід, руд з України, Росії, Канади, Китаю, Німеччини, Австралії, Гвінеї та інших регіонів. У структурі музею 10 відділів, які наочно демонструють різні аспекти геологічної науки. Систематична колекція мінералів представлена в окремих вітринах і експонується традиційно за класами. Значну частину експонатів складають зразки з Донецького басейну [4].

У 1927 р. розпочалося створення Геологічного музею Академії наук України. Для цього вольовим рішенням керівництва держави з Мінералогічного і Геологічного кабінетів Київського університету ім. Т.Г. Шевченка було вилучено понад 80 тис. кращих зразків — музейні зібрання університету залишились майже нульовими. Пізніше до новоутвореного музею перейшла й університетська колекція метеоритів. На жаль, цей факт у публікаціях з історії музеїв Академії наук навіть не згадують.

Мінералогічні колекції нинішнього Геологічного музею Національного науково-природничого музею НАН України експонуються у розділі “Мінералогія”. Список мінералів за останні роки суттєво доповнено завдяки успадкованій колекції академіка О.С. Поваренних. Деякі рідкісні мінерали надійшли в результаті обміну або подарунків від окремих фахівців. Нині систематична колекція Геологічного музею налічує 1451 мінеральний вид [3]. У музеї є дуже цікава “Кімната естетики каменю”, де експонують коштовні камені й вироби з них.

У 1951 р. ентузіастами Волинської експедиції започатковано збір колекцій нинішнього Музею коштовного і декоративного каміння, розташованого в смт Володарськ-Волинський Житомирської обл. Музейне зібрання налічує понад 1500 експонатів, які розміщені в 5 залах. Основну цінність експозицій складають унікальні кристали Волинського родовища камерних пегматитів — кристали кварцу, берилу і топазу — головні коштовні камені України.

У 2001 р. музею присвоєно статус “Науковий об’єкт, що становить Національне надбання України”. Візитною карткою музею є іменні самоцвіти: “Апостоли Петро і Павло” — закономірний зросток кристалів геліодору, “Академік Євген Ферсман”, “Професор Павлишин” тощо.

1 вересня 1986 р. відкрито геологічний музей Київського геологорозвідувального технікуму. Нині на площі 124 м² у музеї експонують різноманітні колекції мінералів, гірських порід, скам’янілостей фауни і флори, руди. Фонди музею налічують майже 4 тис. зразків, з яких царині мінералів належить понад 1500 зразків. Основна маса мінералів представлена регіонами Росії, України, Середньої Азії, Кавказу. Експозиції систематизовані на розділи: мінералогія, петрографія, корисні копалини, генетичні типи родовищ, палеонтологія та історична геологія. Найбільш значущими є колекції коштовного каміння — аґати Кавказу, яшми Уралу, бурштин України і Росії.

В 1990 р. відкрито мінералогічний музей у Криворізькому технічному університеті. В ньому є близько 10 тис. зразків, які експонують за генетичним принципом. У музеї зібрана найкраща колекція руд, порід, мінералів Кривбасу, яка у 2006 р. отримала статус національного надбання.

23 липня 2004 р. у Києві відкрито приватний мінералогічний музей, який по суті є першим в Україні. Його засновник — чл.-кор. НАН України, професор Станіслав Олексійович Довгий. У музеї на площі 90 м² розміщена експозиція близько 2 тис. зразків, які репрезентують майже 500 мінеральних видів з надр України, Росії, Китаю, Індії, США, Казахстану, країн Європи, Середньої

Азії, Африки, Південної Америки та інших куточків світу. Колекції акцентують увагу на природних формах і забарвленні мінералів, люмінесценції, онтогенії, естетиці, практичному використанні. На особливу увагу заслуговує експозиція “Сто мінералів України”, яка представляє найважливіші для економіки держави мінерали. Вартий уваги якісний підбір зразків, що саме бракує державним музеям [6].

Крім перелічених вище музеїв, мінералогічні колекції різного плану і якості експонують у відомчих музеях геологічних організацій, науково-дослідних інститутів тощо. Загальні фонди мінералогічних колекцій України, серед яких чимало унікальних, становлять понад 200 тис. зразків. Це також є національною цінністю, яку потрібно зберігати і примножувати.

Проте сьогодні більшість мінералогічних музеїв зазнають серйозних труднощів, які не лише гальмують розвиток музейної справи, а й суттєво загрожують втратою вже існуючих колекцій. Цей факт є очевидним, оскільки за останні 15—20 років кількість фондів не зросла, а навпаки зменшилась (за різними показниками на 7—12 %). Особливо потерпають музеї вищих навчальних закладів. Вони повністю втратили можливість поповнювати свої фонди з територій колишніх радянських республік. Як відомо, основними постачальниками мінералів у радянські часи були студенти і викладачі, що проходили практику і працювали в експедиціях величезного геологічного простору від Камчатки до Карпат, від Нової Землі до Паміру. Разом з тим у “Законі України про вищу освіту” про музеї, як невід’ємну структурну одиницю вищих навчальних закладів (особливо природничого напрямку), не сказано жодного слова. А це означає, що на сьогодні музеї вищої школи де-юре не існують. У її структурі музеїв немає, немає на них і штатного розкладу, а відповідно, і коштів на утримання. Нині “музейні ентузіасти” оформлені як лаборанти, інженери кафедр або співробітники науково-дослідних лабораторій факультетів, що не відповідає їх реальній роботі.

В музеях України діє застаріла система обліку експонатів і колекцій, що суттєво знижує ефективність їх використання, породжує дублювання, спричиняє втрати цінних або рідкісних мінералів. Тому одним із першочергових завдань є створення для всіх мінералогічних музеїв електронної бази даних. Це дасть змогу оперативно працювати з матеріалом колекцій, проводити обмін зразками, ефективно вести пошук потрібних мінералів і швидко створювати тематичні експозиції.

Останніми роками майже повністю припинився музейний взаємообмін колекціями й окремими зразками, який теж був одним із джерел надходження матеріалу. Причини банальні — змінилися соціально-економічні умови і суспільство живе за законами ринку. Механізму обміну колекціями в таких обставинах ще немає. А якщо і є, то лише через кошти. Інакше кажучи, слід оцінювати вартість колекцій, а потім на цю суму здійснювати адекватний обмін. Для оцінки колекцій потрібні спеціальні методики і відповідні фахівці, яких на жаль, теж немає.

Мінералогічні музеї в усьому світі є осередком активної наукової роботи і базою фактичного матеріалу для різного роду досліджень і відкриттів. У них зберігають еталонні мінерали і мінерали, які ще вивчатимуть у майбутньому. Все це потребує від музейних кадрів високого професіоналізму, наукової ерудиції, фундаментальних знань про Землю, порядності. На превеликий жаль, більшість музеїв забезпечені фахівцями за залишковим принципом, і такі фахівці не мають наукової перспективи. Серед деяких сучасних керівників закладів, яким підпорядковані музеї, укорінилась думка, що музеї повинні займатися тільки бізнесом і заробляти гроші.

У зв'язку з цим ще раз підкреслимо, що мінералогічні музеї створювали і створюють для збереження, дослідження та експонування предметів-пам'яток природничої історії. Тому головною метою їх існування є освіта, культура, наукові дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бойко В.М.* Історія, сьогодення та перспективи розвитку геолого-мінералогічного музею Національного гірничого університету // *Мінерал. зб.* — 2002. — № 52. — С. 19—23.
2. *Зарицький П.В.* До 195-річчя Мінералогічного музею Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна // *Там само.* — 2002. — № 52. — С. 15—18.
3. *Король Р.Ф., Комар Ю.Г., Русько Ю.О.* Мінерали Геологічного музею. Каталог. — К., 2008. — 153 с.
4. *Лькова А.С., Купенко В.И., Панов Б.С.* Минералогический музей Донецкого национального технического университета // *Минералогические музеи.* — СПб.: НИИЗК СПбГУ, 2002. — С. 11—13.
5. *Нестеровський В.А., Вакуленко О.М., Пічугін А.В.* Геологічний музей Київського університету // *Вісн. Київ. ун-ту. Геологія.* — 2000. — Вип. 16. — С. 5—7.
6. *Павлишин В.И.* Первый частный минералогический музей в Киеве. 1. История создания // *В мире минералов. Минералогический альманах.* — 2009. — 14, вып. 3. — С. 47.
7. *Усенко В.П., Чепіжко О, Кадурін В., Кадурін С.* Мінералогічний музей Одеського університету, його значення у підготовці фахівців-геологів // *Мінерал. зб.* — 2002. — № 52. — С. 24—27.